

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун Хонделен
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни
өөредилге талазы-биле
директорнун
оралакчызы

Ооржак С.К.
« 23 » 08 2023 ч

Бадылааны
Хонделен муниципалдыг
бюджеттиг ортумак
ниити билиг школазынын
директору В.К.
/Кенден-оол В.К./



7-ги (чедиги) класска
төрөөн чогаал эртеминге
ажылчын программа
2023-2024 өөрөдилге чылы

Неделяда 2 ш
Бүдүн чылда: 68 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хонделен 2023

Тайылбыр бижик.

7-ги класстың тыва аас чогаалы болгаш литературага ажылчын программасы ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тиң ФКӨС-туң негелделеринге, сорулгаларына даянып, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун 2012 чылда ундургени «Төрээн чогаалга күрүне стандартының» сорулгаларына болгаш негелделеринге дүүштүр кылдырган.

Даянган программасы: 5-7 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература программасын Чамзырын Е. Т., Кужугет М. А., Ооржак Л. Х.– Кызыл: Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы. Национал школа хөгжүдөр институт, 2012.

Ук программаны кол болгаш ниити өөредилге күрүне стандартына даянып тургускан.

Ажылдаар өөредилге ному: Е,Т.Чамзырын,Н.Ш.Куулар,А.Х.Херел Төрээн чогаал. 7 класс. Ниити ооредилге черлеринге ооредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2022. – 256 ар.

Өөредилге ному РФ-тиң ФКӨС-туң негелделеринге дүүштүр ортумак ниити өөредилге черлериниң 5-11 класстарына тыва аас чогаалы болгаш литературада чижек программага даянып кылдырган.

Төрээн (тыва) чогаал эртемниң шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг болгаш предметтиг түннелдери:

Бот-тускайлаң түннелдер

- Чогаал эртеми тыва, орус болгаш делегей чоннарының культурлуг өнчүзүнүң чарылбас кезээ дээрзин медереп, ук эртемни өөренири чугула дээрзин билири;
- бодун долгандыр турар ниитилелге шын алдынары;
- өг-бүлезинге, ада-чуртунга ынак, оларның мурнунга харыысалгалыг болурун медереп, бот-хуузунуң хамааты туружун тудуп билири;
- аажы-чаңын, амыдыралчы дуржулгазын бот-тускайлаң шын тодарадып, углап, сайзырадып билири;
- харылзажылга үезинде үзел-бодалын тодаргай, шын илередип,

өскелерни дыңнап, оларның бодалдары-биле каттыжып азы каттышпайн тура, ниитиниң корум-чурумунга дүүштүр бодун алдынып билири;

- келир үеде амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыра-рынче угланган сорулгаларны тургузуп билири;

- өөренириниң чугулазын база чаа билиглер шиңгээдирин меделердii-биле угаап билип турары;

- төрөөн дылынга болгаш чогаалга ынак, аңаа хүндүткелдиг, ху-магалыг болуру;

- төрөөн чогаал эртеминге танышкан чогаалдарын сайгарар та-варылгада, шиңгээткен билиглеринге даянып база дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап, сөс домааның чедингир, чараш болурун чедип алыры;

- бодун долгандыр чараш чүүлдү эскерип билири, сагыш-сеткилиниң байлак чорууру, үлегерлиг аажы-чаңныг болурунга белени;

- тыва, орус болгаш өске-даа чоннарның янзы-бүрү темаларга бижиттинген чогаалдарын номчуурунга бедик сонуургалды;

- өске чоннарның культуразынга хүндүткелдиг болуру;

- өөредилге-шинчилел ажылдарынга база харылзажылганың янзы-бүрү ажыл-чорудулгазын күүседиринге чугула медээлерни (словарь, энциклопедия, Интернет болгаш о.ө.) тып, шилип, ажыглап билири;

- сагыш-хөңнү байлак, кээргээчел, энерелдиг сеткилдиг аажы-чаңныг болуру, чараш мөзү-шынарга бодун белеткээри.

Метапредметтиг түңнелдер

Өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле холбап өөредири, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот-угла-ныышкынның), чаа билиглерни угаап шиңгээткенениниң түңнелдери.

Өөредилгениң угаап шиңгээдир бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

-сөзүглелде медээлерниң хевирлерин тодарадып билир, кол теманы, ооң иштинде кирген бичии темаларны шын билип турары;

- чогаалдың аймаан, жанрын тодарадып билири;
- номчулганың янзы-бүрү: өөредиглиг, көргүзүглүг, таныжылгалыг хевирлерин ажыглап билири;
- янзы-бүрү хевирлерде бердинген сөзүглелдерден (чүглө сөзүглел, иллюстрациялыг сөзүглел, таблица, схема кирген с зүглелдер) кол болгаш ийи чергениң медээлерин ылгап билири;
- дыңнап бижиир сөзүглелдер-биле ажылдап билири (кыска, шилилгелиг, долу дээш о.ө.);
- бердинген медээни (сөзүглелди) бир хевирден өске хевирже өскерттип, эдип-чазап, чаартып (план, таблица, схема тургузуп) билири;
- номчаан, өөрөнгөн медээни (сөзүглелди) тодаргай, кызыра, шилилгелиг, чогаадыкчы чугаалап билири;
- справочниктер, словарьлар, энциклопедиялар, өөредилгешинчилел ажылдары, электроннуг номнар-биле ажылдап билири;
- анализ (өөренип турар чүүлүн сайгарары) болгаш синтез (өөренип турар чүүлүн херек кырында түңнээри) харылзаазын чүүлдештирип билири;
- чылдагаан болгаш түңнел харылзааларны тодарадып билири;
- сайгарылгалыг, даап бодаашкынныг чугааны чорудуп билири.

Харылзажырының бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

- бодунуң бодалын өске кижилерге билдингир кылдыр бот-тускайлаң илередип шыдаары;
- тургустунган байдалга таарыштыр айтырыгларны шын тургузуп база харыы берип билири;
- кады ажылдап турар бөлүктүң ниити шиитпиринге чөпшээрежиб билири;
- бодунуң туружун боттут бадыткалдыг чижектер-биле тудуп, херек апарганда, өскерттип билири;
- амыдыралда кижилер аразында харылзажылганың чугулазын медресеп билип турары;

– чугааның байдалынга дүүштүр бодунуң бодалдарын аас болгаш бижимел хевирге тургузуп билири, стиль, жанр талазы-биле аңгы-аңгы сөзүглелдерни тургузуп билири;

– аас болгаш бижимел чугаага үнелел берип, эдип-чазап, харылзажылганың компетенциязын сайзырадыры;

– харылзажылганың сорулгазынга дүүштүр дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап билири, монолог, диалог болгаш ниити чугааны чорудуп билири;

– эш-өөрүнүң азы танывазы улустуң мурнунга чугаа тургузуп билири;

– кады ажылдажылганы чедип алырының байдалын тургузуп, ниити чөпшээрежилгеге кээп билири;

– чугаа үезинде ниитиниң чурумун кезээде сагып билири. Өөренириниң уг-шиин таарыштырып ажылдаарының бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

– ниити чүүлден чугула бодалды ылгап билири;

– чыып алган медээзин таарыштыр мөөңнөп, ажыглап, даап бодап билири;

– чугаазынга (ажылынга) барымдаалыг чижектерни кириштирип, чылдагааннарны бадыткап, түңнел үндүрүп, эртемнер аразының чоок харылзаалыын илередип, чогаалга хамаарышкан теория-практиктиг билиглер-биле өске эртемнерни холбаштырып, херек кырында тайылбырлап тура, бодунуң үзел-бодалын, туружун бадыткап билири;

– бодунуң өөредилгезин бот-тускайлаң мөөңнөп ап, хуузунда башкарнып, хөй-ниити аразынга бодун төлөптиг алдынып, кижилер- биле шын харылзаа тудуп, чугаалажып билири;

– билиг чедип алырының аргаларын, канчаар ажылдаарының уг-шиин тодарадып, тускай угланышкынның бот-башкарнып билири;

– чогаал сайгарылгазын эртемден дашкаар, өске эртемнер-биле холбап, делгем сайгарып, бердинген темага азы айтырыгга хамаарыш-тыр харыыны хөй талалыг берип билири.

Предметтиг түннелдери:

- Чогаал эртемин өөренириниң онзагайын, чугулазын медреселдиг билип ап чорууру;
- чогаал эртеми чечен сөстүң уран-чечени болгаш чаражы, куль- турлуг аажы-чаң болгаш мөзү-шынарның көргүзүкчүзү боорун эки би-лири;
- чечен чогаал уран чүүлдүң тускай хевири бооп чоруурун болгаш уран чүүлдүң шупту хевирлери сырый харылзаалыг дээрзин билири;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып база оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билири;
- улустуң аас чогаалының хевирлери – үлегер домак болгаш че- чен сөстөрни ылгап билири;
- кыска тоолдарны боду чогаадып шыдаары;
- эпиктиг чогаалдарда кол болуушкуннарны тодарадып, оларның аразында харылзааларын, чөрүлдээлерниң чылдагааннарын тодара- дыры;
- алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билири;
- маадырлыг тоолдарның уран-чечениниң онзагайын тодара- дып, тайылбырлап билири;
- тыва литератураның төөгүзүнүң, сайзырап келгениниң үе- чадаларын билири;
- чогаалдың идея-тематиктиг утказын бижиттинген үези- биле холбап, ниитилел амыдыралы болгаш культураның хөгжүлдезин чеченчогаал-биле чергелештир сайгарып билири;
- чечен чогаал сайгарылгазын литература-теориялыг билигге (тема, идея, сюжет, композиция, чогаал аймактарының жанр-хевирлери, ылгавырлыг талалары, дылдың уран чурумалдыг аргалары) даянып, ханы сайгарып билири, чогаалда көдүрген проблеманы тодарадып би-лири;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын барымдаа-лап, долу сайгарылгазын кылып билири;
- чогаал сайгарылгазының бүгү аргаларын (бижиттинген

төөгүлүг байдалдары, тургузуунун онзагайы, дылының уран-чечени, тема, идеязы, уран чүүлдүн өске хевирлери-биле холбаалыы, чогаалда чечен үе, чечен девискээр дээш о.ө. талаларын) эки билири;

- чогаал сөзүглелинин планын, тезизин тургузуп билири, план езугаар аас-биле азы бижимел-биле кыска утказын тургузуп билири;

- литературлуг терминнерни, чогаалдан үзүндүлөрни, цитата-ларны чогулгалыг ажыглап билири;

- чогаал сайгарылгазының азы харылзаалыг чугаа үезинде бо- далдарын шын, тода илередип, монолог, диалог чугаа тургузуп азы ниити чугаага киржип билири;

- чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажыл- дарны шынчээдип, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажыл- дарга ажыглап билири;

- чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгларга азы бердинген те- мага дүүштүр бижимел чогаадыкчы ажылдарны (эдертиг, чогаадыг, эде тургузары, удур чогаадыры дээш о.ө.) шынарлыг (класска азы бажыңга) кылып билири;

- сюжетти улаштыр чогаадып азы эде тургузар дээн чижектиг ажылдарга чогаадыкчы арга-шинээн көргүзүп шыдаары;

- каталог-биле ажылдап, солун-сеткүүл, телевидение, Интернет четкизинден медээлерни ажыглап билири;

- тыва, орус база эвээш санныг чоннарның, делегей литература-зындан чогаалдарны назы-харыңга, сонургалдарыңга дүүштүр сеткил хайныышкынның хүлээп, сайгарылгалыг номчуп билири, делегей амы- дыралынче делгем көрүштүг чогаадыкчы номчукчу болуру.

7 класстың өөреникчилерининң кол-кол мергежилдери болгаш чаңчыгар чүүлдери

7- ги классты доозуп тура, өөреникчилернинң билир ужурлуг чүүлдери:

- маадырлыг тоолдарнынң уран-чеченининң онзагайын тодара- дып, тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалынынң аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билир;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын аянынг, тода чугаалапбилир;
- чогаалда чуруттунган болуушкуннарны, маадырларны долузуп-биле сайгарып шыдаар;
- өөренип эрткен сөзүглелдерининң уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгөн чогаал теориязын шын ажыглап билир;
- утказын чугаалаарынынң аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чогаадыкчы чугаалап, рольдап номчуп, планнынң янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, компо-зициялыг, цитаталыг) тургузуп билир.
- номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелернинң бодалдарын дыңнап, билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир;
- номчаан сөзүглелинге бодунуң хамаарылгазын тода илеретпи- шаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;
- номчаан чогаалдарынга кыска шинчилел ажылдарын, төлөвилелдерни болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылып;
- өөрөнгөн чогаалдарынга бижимел ажылдарнынң янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөрөдилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.

7-ги класстың тыва чогаалга календарь-тематиктиг план

№	Теманың ады	Ша гы	Онаалгазы	Ай,хүнү		Кап сыры лга
				план	факт	
Кирилде кичээл 1 шак						
Ікезээ. Чеченнерниң сөнү...						
1	Литература –амыдыралдың көрүнчүү. Чогаал делегейинче аян-чоруктарның уламчызы	1	Арын 3 номчуур			
2	«Танаа-Херел» - тыва улустун сурагжаан маадырлыг тоолу.	1	Арын 4-19 номчуур			
3	«Танаа-Херелдин» тургузуу, уран-чечен дылы.	1	Арын 19,20 айтырыгларга харыылаар			
4	Маадырлыг тоолдарның маадырлары.	1	Тоолдун уран-чеченин сайгарар			
5	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп тоолдун идеязы, туружу.	1	Маадырлыг тоолдар деп чул? Кроссворд тургузар			
6	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей». Маадырлары,уран-чечени	1	Аянның номчуур			
7	Өгбелеривистиң биске дамчыдып берген эртинези – маадырлыг тоолдар»	1	Тоолчулар билип эккээр			
8	ЧСК «Маадырлыг тоолдан мээң ынак маадырым»	1	Викторина айтырыглары тургузар			
9	Чогаал теориязы. Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг	1	Кыска конспект кылыр			
Аас чогаалының салдары-биле						
10	В.С.Серен-оол «Каң-Кыс»	1	Аянның номчуур, утказын эдерти чугаалаар			
11	«Каң-Кыс» деп тоолдун кол маадырынын омур-хевири.	1	Арын 63, айтырыгларга харыылаар			
12	В.Серен-оолдун «Каң-кыс» деп тоолунун дылының байлаа.	1	Чурук чуруур			
13	М.Б.Кенин-Лопсан «Хайыралыг Калчан-Шилги».Эртин	1	Арын 54-68 номчуур			

	кырганның омур-хевири, кижизидикчи салдары					
14	«Хайыралыг Калчан-Шилги». Бойдус камгалалы	1	Номчаан чуулунун утказын эдerti чугаалаар, арын 80, айтырыгларга харыылаар			
15	“Хайыралдыг Калчан-Шилги”. Дылының уран-чечени	1	Арын 70, айтырыгларга харыылаар			
16	Дожоогийн Цэдэв «Улуг Гобиде өг» Чогаал теориязы. Чогаалдың тематика болгаш идеязы	1	Арын 71, шулуктун тургузуу			
17	ЧТ Чогаалдын темазы болгаш идеязы М.Б.Доржу «Аас чогаал»	1	Арын 72 конспект			
18	С.Тока «Араттын сөзү». «Чаа ужуражышкыннар»	1	Арын 74-77			
19	С.Тока «Араттын сөзү». «Кайнаар баарыл?»	1	Арын 78-83			
20	С.Тока «Чер-бажыңга», «Одаглар хып тур».	1	Утказын чугаалаар			
21	С.Тока «Сорулгамче чоруп ор мен», «Даң бажында»	1	Арын 93 айтырыгларга харыылаар			
22	С.Тока «Араттын сөзү» - бот намдарлыг чогаал.	1	Сонуургаан эгезинге тест тургузар			
23	ЧСК Чогаадыг. «Төрээн черимниң тоогузу»	1	Чедир бижиир			
24	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу»	1	Арын 94			
25	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу». «Дагаа чылдыг мен», «Бажым кыргытканым»	1	арын 102 айтырыгларга харыылаар			
26	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу». «Пөш бажыңга», «Оттуг-терге»	1	Арын 103			
27	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң	1	Утказын чугаалаар			

	тоожузу». «Шагаа»					
28	С.Сарыг-оолдун «Ангыр-оолдун тоожузу» - тыва чоннуң амыдыралынын дугайында энциклопедия.	1	Арын 120 №6 чурук чуруур			
29	«Ангыр-оолдун тоожуздундан билип алган чуулдерим».	1	Арын 120 №4 бижимел-биле			
Россия чоннарының литературазы						
30	Эллай С. Р. «Экии, тыва чонум!»	1	Арын 121			
31	Б.Хөвөңмей «Чүү болганыл?»	1	Утказын эдерти чугаалаар, амыдырал-биле деннээр			
32	С.А.Сарыг-оол «Соругга»	1	Арын 127 номчуур, арын 131 дунеки арганын чурумалы			
33	С.А.Сарыг-оол «Соругга». Чечен чугаада пейзаж	1	Арын 134 айтырыгларга харыылаар, анчынын монологун аянный номчуур			
34	Чогаал теориязы. Чечен чугаа дугайында билиг	1	Конспект кылыр Арын 134 №9 бижимел-биле			
Угаан болгаш сеткил...						
35	О.Ө.Сувакпит «Ылар». Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры	1	Чурук чуруур, 1-н доктаадыр			
36	О.Ө.Сувакпит «Ылар». Бойдус камгалалының темазын чогаалда чырытканының онзагайы	1	Арын 139 №6 бижимел-биле			
37	К.К.Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Кызыл-Бөрттүгнүң бичиизинде амыдыралы	1	Кроссворд тургузар, айт-га харыылаар			
38	К.К.Кудажы «Кызыл-Бөрттүг»,өөренип алыр дээн кузелин чедип алганы, окур-хевири.	1	Арын 141-142 айт. харыылаар			

39	К.К.Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Бижик өөредилгези.	1	Арын 155 айт-га харыылаар			
40	Ш.М.Суваң «Чээн оол»	1	Арын 161-165 номчуур айтырыгларга харыылаар			
4-кү кезээ. Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар...						
41	С. Пюрбю «Эргеппей дугайында тоожу».	1	Арын 172, 178 айтырыгларга харыылаар			
42	Эргеппей – чоннун хосталга дээш революстуг демиселинин киржикчизи.	1	Эгелерге план тургузар			
43	Эргеппейниң окур-хевирин тоожуда коргускени. Хундуппей мээрениң каржы-дошкуну, харам-кажары.	1	Окур-хевирге хамаарышкан домактарны ушта бижиир			
44	Чогаал теориязы. Тоожу дугайында билиг	1	Конспект кылыр, арын 183			
45	О.К.Саган-оол «Найырал»	1	Аянныг номчуур, арын 197 айт-га харыылаар			
46	О.К.Саган-оол «Найырал». Чечен чугааның уран-чечени	1	Арын 197,38 бижимел- биле			
47	К-Э. Кудажы «Степан Сарыг- оолдуң плантациязы».	1	Арын 197-203 номчуур, айт-га харыылаар, №11 бижимел-биле			
48	Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1	Арын 204 конспект кылыр			
49	М.Б.Доржу «Дайынныг кино көргөш...»	1	Утказын чугаалаар Арын 211 №6 бижимел- биле			
50	И.Б.Иргит «Эргим Уля угбай»	1	Утказын чугаалаар			
51	КДН К.К.Кудажы «Таңды кежи»	1	Таңды кежи деп чул? Харызын бижиир			
52	ЧСК «Таңды кежи»	1	Чедир бижиир азы чуруур			
5-ки кезээ. Поэтиктиг оодуруглар...						
53	С.Б.Пюрбю «Төрээн дылымга»	1	Аянныг номчуур, арын			

			216 айтырыгларга харыылаар			
54	А.А.Даржай «Авамга»	1	Доктаадыр, аялгазы-биле ырлап өөренир			
55	ЧТ Шулук дугайында билиг	1	1 шулукту чижекке сайгарар,арын 219			
56	М.А.Кужугет «Бак сагыш башка халдаар»	1	Аяннын номчуур, арын 224 айтырыгларга харыылаар			
57	Р.Д.Лудуп «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг»	1	Айтырыгларга харыылаар			
VI кезээ. Төөгүнү көптарыңар...						
58	С.А.Сарыг-оол «Алдан-маадыр»	1	Шулукту доктаадыр азы чурук чуруур			
59	ЧСК Чогаадыг «Алдан-маадырлар-бистиң өгбелеривис»	1	Чедир бижиир			
60	Р.Д.Лудуп «Улаастайга»	1	Аяннын номчуур,арын 227			
61	И Бадра «Ужудукчу Кидиспей»	1	Реферат кылыр			
62	И Бадра «Ужудукчу Кидиспей»	1	Арын 232 айт-га харыылаар			
63	О.Ө.Сувакпит «Сат Бүркей дугайында баллада»	1	Аяннын номчуур, арын 238 айтырыглар			
64	К.К.Кудажы «Он бир»	1	Рольдап номчуур, арын 238-245			
65	К.К.Кудажы «Он бир» ЧСК Чогаадыг «Кым-даа чүү-даа утгундурбаан»	1	Рольдап номчуур, арын 245-250 айтырыгларга харыылаар			
66	Чогаал теориязы.Шии чогаалыныңдугайында билиг	1	Конспект, номчуур			
67	КДН Даржай А. А. «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр»	1	Арын 252 аяннын номчуур			
68	Түңнел кичээл	1	Чайгы онаалгалар			
	Шупту: 68 шак	68				

Ажылчын программага эдилге кылганының чылдагааны

[illegible]